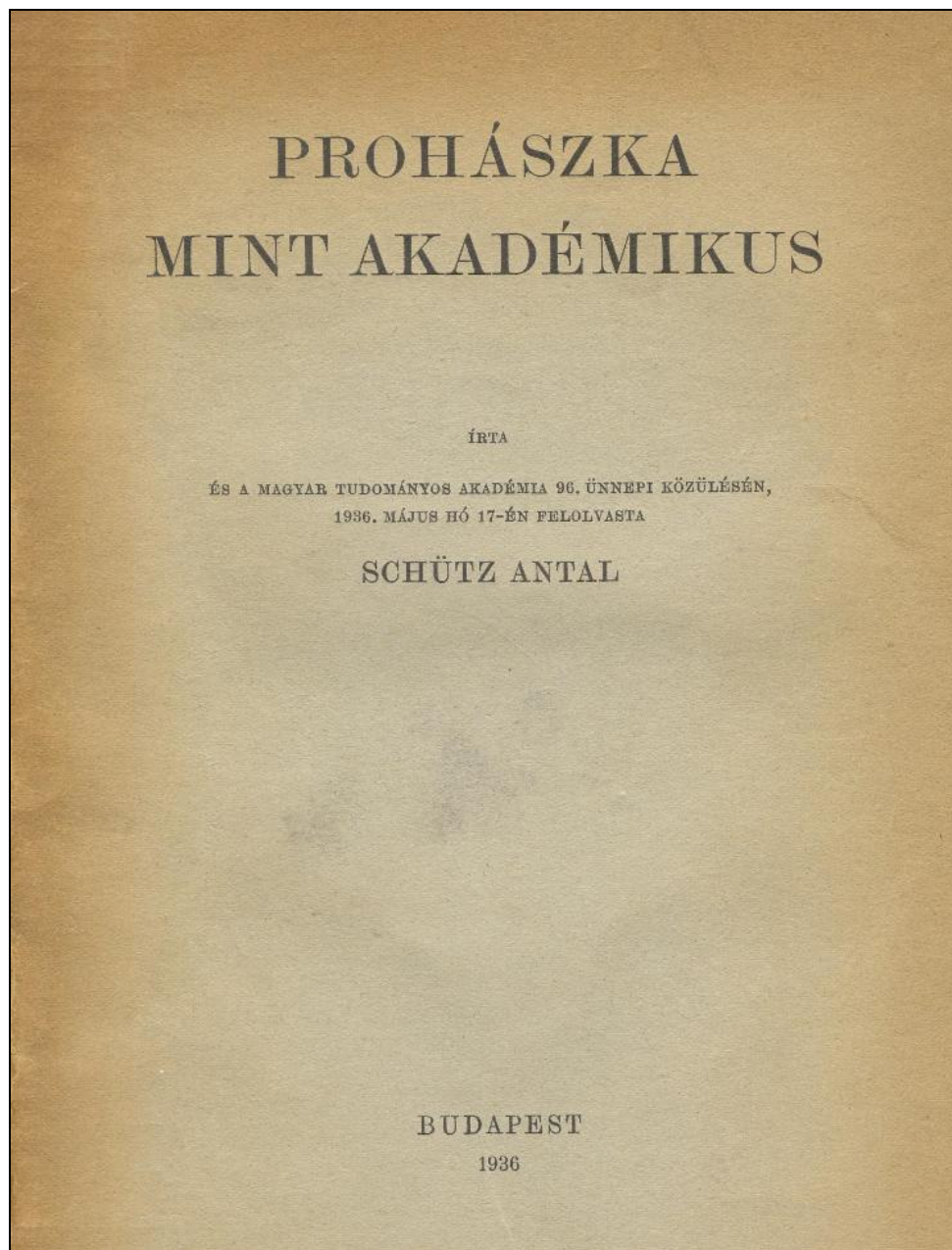

Schütz Antal

Prohászka mint akadémikus

mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyarnyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

Impresszum

Schütz Antal
Prohászka mint akadémikus

Felolvasta a Magyar Tudományos Akadémia 96. ünnepi közülésén, 1936. május hó 17-én.

A magyar piarista rendfőnök 795/1936. sz. engedélyével.
Nihil obstat. Dr. Michael Török censorum praeses.
Nr. 2143/1936. Imprimatur. Strigonii,
die 13. Julii 1936. Dr. Ioannes Drahos vicarius generalis s.

A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció az 1936-ban a Franklin-Társulat nyomdája által megjelentetett füzet elektronikus változata. Az elektronikus változat a piarista rend magyarországi tartományfőnöke engedélyével készült. A programot szabadon lehet használni lelkipásztori célokra. Minden más szerzői jog a piarista rend magyarországi tartományáé.

Tartalomjegyzék

Impresszum	2
Tartalomjegyzék	3
Bevezető.....	4
1. rész	5
2. rész	8
3. rész.....	11
4. rész	17

Bevezető

Ranke azt mondja, hogy a történelmet minden tíz évben újra meg kellene írni. Nyilván arra gondol, hogy az új szempontok és megélések új történeti meglátásokra és szintézisre hívnak föl, és viszont az új igények a történelemtől új tanúságot és tanulságot várnak. Ugyanígy vagyunk a nagy emberekkel is; értem azokat, kiknek életére és művére nemcsak a tegnap és tavaly tart igényt, hanem a ma és holnap s a távoli jövő. Hogy Prohászka közülük való, oly mértékben válik közmeggyőződéssé, amint kitűnik, hogy nemzeti sorsunk mostani fordulóján csak úgy van reményünk méltó létre és hivatásra, ha az élni-akarás ős szenvedelmességével eszményeinket, indítékainkat és erőinket azokból a magasságokból és mélységekből merítjük, melyeket Szent István és Pázmány után senki úgy meg nem idézett számunkra, mint Prohászka géniusza. Benne is teljesedik Arany Jánosnak Dantéről mondott halhatatlan szava:

... Évezred hanyatlik, évezred kel újra,
Míg egy földi álom e világba téved,
Hogy a hitlen ember imádni tanulja
A köd oszlopában rejlő Istenséget...

De amint az emlékezés a specializálás szándékával közelít hozzá, menthetetlenül belesodródik titáni nagyságának áramkörébe, megigézi ennek a ritka *uomo universale*-nek varázsa, és csak a tudós aszkézis viszi rá, hogy a maga egy szempontjára korlátozódjék, s hozzá még első látszatra olyan hálátlan szempontra: Prohászka mint akadémikus, azaz mint tudós.

Igaz, Hartmann N. szerint¹ tudományos akadémiák érdeklődési körébe esik mindenki, aki nagy arányban személy, vagyis akinek lénye, élete és műve egybeforrott az objektív szellemvilággal, az értékek honával; és így Prohászka emlékének volna helye az Akadémiában akkor is, ha csak a kiváló egyházfőt és országnagyot, a nagy nemzetnevelőt vagy az Isten kegyelméből való írótnépelhetné benne. De a mi Akadémiánk Prohászkat kifejezetten mint tudóst választotta tagjául. Az 1909-i tagajánlás, melyet Concha és Medveczky adtak be, azt mondja: „Midőn Prohászka Ottokár püspököt levelező tagságra vagyunk bátrak ajánlani, ezzel jelezni akartuk, hogy magas egyházi méltóságától teljesen elvonatkozva, kizárólag a mélyelméjű bölcselő iránt kívánjuk az Akadémia elismerését kifejeztetni.”

Ámde Prohászka nem mint tudós él a köztudatban; és így ez az emlékezés akarva-nemakarva védőbeszéddé lesz. S vállalkozik is erre a szerepre abban a tudatban, hogy ezzel elejét veszi egy csirázó történelemhamisításnak, illetőleg torzításnak, és szolgálatot tesz annak az igazságnak, melynek divatokon és pártokon felülálló önzetlen és energikus képviselője éppen a Tudományos Akadémiának el nem demokratizálható nemesi kiváltsága.

¹ N. Hartmann: *Das Problem des geistigen Seins*. 1933 p. 123.

1. rész

1910. ápr. 11-én tartotta meg óriási érdeklődés mellett székfoglalóját Prohászka, az új akadémikus, és – megdöbbenette a tudományos világot. Témája volt: *Az intellektualizmus túlhajtásai*. Már nyitánya élesen kiemelte alapmotívumát: „A divat nemcsak a hölgyek kalapjain, hanem a doktorkalapokon is töltögeti szeszélyeit. A königsbergi és hallei doktorkalapokra ugyanaz a sors vár, mely a középkoriakat érte. Az élet nem fér semmiféle vaskalap, tehát doktorkalap alá sem ... Ezzel az érzéssel tekinthetett Assisi Szent Ferenc, az Isten trubadúrja, a rendjébe betolakodó első doktorkalapra, melyet Páduai Szent Antal hozott be oda. Tekintete azt mondhatta, hogy a tudomány nagy hatalom lehet, de az élet és a valóság nagyobb, s az ül a nyeregben.”² A bölcséleti érdemeiért akadémikussá lett Prohászka mindjárt első akadémiai ténykedésében mintha új Sámsonként megingatta volna annak a fejedelmi palotának aloszlopait, mely géniusza előtt oly lelkesedéssel nyitotta meg kapuit.

A filozófiának, a tudomány mindenkori magáraeszmélésének akkori legmozgékonyabb könnyű fegyverese, Alexander Bernát jónak látta mindjárt védelmére kelni a megtámadott intellektualizmusnak és a királyi trónjáról leparancsolt tudománynak.³ A kortársakat megtévesztette a pointírozott fogalmazás és a kifejezés páthosza. Nem vették észre, hogy az abban az időben szokatlan őszinteséggel vívott harc voltaképpen nem a tudománynak szólt, hanem XIX. századi egyoldalú eszményének, nem az intellektualizmusnak, hanem a racionalizmusnak, a doktrinérizmusnak. Néhány szempont és fordulat felületes tudomásulvételéből bergsoni és pragmatista fölfogást olvastak ki, és nem látták, hogy itt voltaképpen az intellektualizmus és voluntarizmus ősi harcának egy szakaszába kerültek bele.

Igaz, Prohászka szokatlan terminológiája, polémiái kihegyezései és egyenetlen tárgyalása adott fogódzópontot nemértésnek és félreértésnek.⁴ De elfogulatlan elmélyedés már a székfoglalóból kiolvashatta volna, amit ő Alexandernek felelt: „Nem kicsinylek én le semmiféle ismeretet, sem a természettudományt, sem az élettudományt. Hiszen magának a fogalomnak tartalmáról, annak belső szövetéről és konstrukciójáról, élettani föladatairól és a tehetségek rendszerében elfoglalandó helyéről, ugye az ismeret világosított föl? Magam alatt vágnám a fát, ha szkepszist tanítanék s a mellett erős akaratot akarnék nevelni!”⁵

És ha az lett volna Prohászka tétele, amit akkor kiolvastak belőle? Ha csakugyan azt hirdette és bizonyította volna, hogy a tudomány nem éri föl a valóságot, és hogy meg kell hátrálnia az élet és a tett előtt? Vajon ezen a címen el lehetne vitatni tőle a tudományosság jellegét?

Különösen hangzik, de úgy van: a tudománynak ahhoz is van joga, hogy Kronosként tulajdon fiait nyelje el, sőt hogy ilyen kísérletet tegyen önmagával is. A szellem elidegeníthetetlen kiváltsága, hogy mindent megvizsgál: spiritus omnia scrutatur, s végül önmagát is; mindent megítél és sokat elítél; és mikor végül önmagát is mérlegre teszi, megesik, hogy könnyűnek találja önmagát. A tudományosság történetének minden nagy fordulóján élénk döbben ez a magaemésztő önkritika. A görög bölcsélet virágkorának

---

² *Az intellektualizmus túlhajtásai*. Székfoglaló értekezés Prohászka Ottokár levelező tagtól. Budapest, 1910. 70 lap. (Értekezések a bölcséleti tudományok köréből, kiadja a M. Tud. Akadémia. III. kötet, 8. szám.) Az idézet a 4. és 5. lapról való.

³ Prohászka Ottokár *Összegyűjtött Munkái*. Kiadja, jegyzetekkel és bevezetésekkel ellátja Schütz Antal, 25 kötet, 1927–29. (a következőkben *ÖM*). Itt utalás történik *ÖM* 14,310-re.

⁴ Ennek a félreérthetőségnek teológiai vonatkozásaira és következményeire nézve lásd Schütz A.: *Prohászka pályája*. *ÖM* 25,77–85. lap.

⁵ *ÖM* 14,187.

kapujában áll a sokratesi szerénység: azt az egyet tudom, hogy semmit sem tudok. A kereszténységben egészséges optimizmusa ellenére ott kísért a tertullianusi Credo quia ineptum-ban és ott lappang a skolasztika szentágostoni programjában: Credo ut intellegam. A modern bölcelet atyja, Cues Miklós bíboros, a docta ignorantia előkelő köntösébe burkolózik. S alig két emberöltője, a természettudományos haladás delelőjén hangzott el tapsok között a biológus Dubois-Reymond híres Ignoramus et ignorabimus-a.

Mi van tehát azon megütközni való, ha a szellem új fordulójában a kor prófétájának ajkáról új hangszereléssel elhangzott a szerénységre és üdvös magábaszállásra intő szó: Ignoramus?

Hiba volna ebből azt következtetni, hogy Prohászkanak kevesebb volt a tudása és tudományos rátermettsége, mint ellenfeleinek. Ő maga azt mondja: „Lehet valaki szellemóriás, lehet valaki világ csodájára nagy tudós, s e mellett teljesen helyesen nem sokra tarthatja a fogalom tartalmát; megfordítva, lehet valaki szürkeség és zöldség a tudásban, és mégis gondolhatja, hogy érti a valóság lényegét és értelmével bevilágít a dolgoknak hét pecséttel lezárt könyvébe. Ez a kis tudós intellektualista a szó szoros értelmében, az a nagy tudós nem az.”⁶ Hogy Prohászka szellemóriás, az iránt nincs kétség. De hogy egyben tudós is, a szónak abban az értelmében, mint akadémiai ajánló vették, az nem nyilvánvaló azok előtt, kik Prohászkaiban a ritka lelkiembert, a geniális író és szónokot ünneplik.

Pedig ez a valóság. Prohászkaiban megvolt a tudósnak étosza és páthosza, és gondolatművén rajta van a tudósnak verete és verejtéke.

Mikor Prohászka tudós étoszáát és páthoszáát említem, nem gondolok arra a közvetlen személyes kapcsolatra, mely kora ifjúsága óta a tanuláshoz és tudományhoz fűzte. Megjelen ugyan lelkem előtt a római Gregoriana híressé vált hallgatója, sokáig emlegetett fényes szigorlataival. Látom a fiatal esztergomi tanárt, ki hónapról hónapra egy-egy terjedelmes tudós értekezést ír a *Magyar Sionba*, és közben nem szűnik meg tollal, szóval és tettel agitálni a magyar papság alaposabb dogmatikai, bölceleti, szociológiai, természettudományos és történeti képzettsége érdekében. S látom a püspököt, aki nem ugyan boldogabb idők egyháznagyjainak anyagi bőkezűségével, hanem amire ma is telik, nagylelkű, megértő, megbecsülő és biztató szellemi mecénássággal támogatta a tudós törekvéseket. A tudományosságunk ez a gyakorlati megbecsülése nem egyszerűen a nagy közéleti férfiúnak messzetekintő okossága – az ifjúkorban közvetlen érintkezésből megismert, majd a későbbi gyakorlati föladatak mellett szelíden félre tolt, azonban társadalmi, nemzeti és egyházi jelentőségében még mindig méltatott tudomány iránti politikai gesztus; nem, hanem az állandóan tevékeny munkásnak, sőt a szerető hű hitvesnek odaadása az iránt, ami csont az ő csontjából, vér az ő véreből. Prohászka élete végéig őszintén becsülte a tudományt, mert maga is művelte, mert vérrokonának vallotta, mert a tudományosság lelke gyökeret vert az ő lelkében.

A tudományos lelkület, úgy gondolom, megvan abban és csak abban, akit kifejezett intenzív vágy és törekvés éltet tudni magáért a tudásért, θεωρίης εἰνεργεν; aki ennek a célnak szolgálatában el tud mélyedni dolgokba és összefüggésekbe, problémákba és érvekbe; akinek magának is vannak ide vonatkozó gondolatai, problémái és szempontjai; aki tud elvonni és általánosítani, szétfejtteni és összefogni, és aki szívós szellemi aszkézissel képes a problémák és gondolatok, érvek és nézetek szálaait a rendszeresség hálójává csomózni.

Már most bizonyos, hogy Prohászka szellemi alkatának egyik alapvonása a problémamelengetés. Egy dolog nem vált sohasem problémává az ő számára: a hite. De egyébként, ami érdekkörébe esett, – s kevés dolog maradt kívül – abba sohasem pihenő szelleme nyomban belekötötte kérdezése szálaait, ezeket bekapcsolta hatalmas tudása megfelelő szövedékébe, és az ily módon annak rendje és módja szerint fölállított problémát magával

⁶ ÖM 14,184.

vitte sétájára, beleszötte társalgásába, sőt imádságába – szinte betű szerint vele evett és vele aludt. Ez a probléma-szövögetés és hordozás végigkísérte félszázados pályáján. Utolsó olvasmányai és följegyzései is egy nehéz vallásbölcseleti kérdésnek szóltak, az áldozat-elméletnek.⁷

Hogy tudott elmélyedni, hogy voltak meglátásai, gondolatai és szempontjai, fölösleges még csak illusztrálni is, nemhogy bizonyítani. Elég bárhol felnyitni bármely munkáját és néhány percre olvasni benne. A köztudatba is átment az a meggyőződés, hogy Prohászka gondolatokban leggazdagabb íróink egyike, ha nem éppen a legelső. Már kevésbé ismeretes, de nem kevésbé igaz, hogy megvolt benne, a konkrét plasztikai alakítás nagy művészeiben, a tudományos gondolkodás számára elengedhetetlen absztraháló és általánosító képesség. Hiszen éppen ez az, ami előadásait teljes tartalmukban oly nehezen érthetőkké tette leglelkesebb hallgatói számára is. Elég csak úgy taláломra fölnyitni az *Elmélkedéseket* vagy az *Élet kenyérét*; elég példa kínálkozik ott.

Egy mozzanat tekintetében azonban komoly kétségnek lehet helye: Megvolt-e Prohászkaiban a tudós páthosz, mely csak azért közelít problémákhoz, gyűjt adatokat és szempontokat, sző gondolatmeneteket és érveléseket, hogy megismerjen, hogy szemlélje az igazságot – θεωρίας εἰνεχεν? Hisz a székfoglalónak egyik motívuma sokszoros variációban: „Az értelem és ismeret nem öncél”; „nem lehet az élet súlypontját az értésbe és tudásba fektetnünk”; „az lát igazán, aki tesz, az lát többet, aki többet tesz”; „minden ismeret csak az ugródeszka, melyre az ember feláll, de nem azért, hogy ott álljon, hanem hogy tegyen, hogy a való élet áramába ugorjon”; „úgy érzem magam az arbor Porphyriana ágain, mint a kacagó gerlice a májusi erdőnek száraz ágán”.⁸ A tettnek, az életnek és megélésnek ettől az elsőbbségétől nem tágított többé. A székfoglaló után megjelent bölcseleti nyilatkozásainak legalább a fele erről tárgyal témaszerűen, erről elmélkednek naplóföljegyzései és az *Életben* megjelent fölséges rajzai, erre utalnak folyton konferencia-beszédei, és ez a vezérhangja utolsó és egyben egyik legfényesebb megnyilatkozásának: *Szent Ferenc ünneplésének*.⁹

De, kérdem, éppen székfoglalójában a kritika és tiltakozás lángpallosát nem az igazság páthosza adja-e kezébe – a szenvedelmes vágy a maga helyére utalni észt és akaratot, absztrakt ismeretet és élő tettet, és így helyreállítani gondolkodásunkban azt a rendet, mely megfelel a valóságnak? S csakugyan Prohászka éles szavakkal ismételt is óvást emel az ellen a gyanúsítás ellen, hogy ő az absztrakt fogalmi ismerés objektív értékét tagadja, hogy ő pragmatista vagy bergsonista. Nem sokára az akadémiai székfoglaló után nem átalotta a Filozófiai Társaságban alapos értekezésben *A lényegismeret Bergson tanában és a régi filozófiában* címmel tüzetesen körülbástyázni ezt a maga álláspontját. Ő az absztrakt fogalmi tudást, amint ő mondja, az „intellektualista” megismerést is a valóság megragadásának minősíti és nem tartja egyszerűen az ismerő alany szubjektív jellegű alkotásának az ismeretelméleti idealizmus és bergsonizmus értelmében, vagy merő fémjelzésnek a gyakorlati állásfoglalás számára a pragmatizmus értelmében.

Sőt mi több: a tettnek és megélésnek elsőbbségét is azzal bizonyítja, hogy csak ezen az úton lehet igazában, a számunkra elérhető teljességgel megfogni a valóságot. Vagyis a több, mélyebb, konkrétebb ismeret nevében üzen ő hadat a fogalmi ismerés egyedulalmának. Őbenne a valóságmegismerésnek egy mélyebb, gazdagabb, átfogóbb és ezért igazabb forrása fakadt föl, és mikor keresztshadat indít az absztraktív fogalmi ismerés uralma ellen, benne a látó tiltakozik a látni-vélők ellen, a megteljesedett élet „az életnek egy előretolt hulláma” ellen, illetőleg ennek uralmi igénye ellen.

⁷ ÖM 24,198; 348–364.

⁸ *Intellektualizmus* p. 35., 50., 51., 54., 69.

⁹ *Hülő világ*, 1926. nov. 21-én tartott előadás; ÖM 12,154 kk. lapon.

2. rész

Ezzel azonban Prohászka gondolkodói géniuszának alaprétégére találtunk. Ha nem akarok elébevágni gondolatfejtésem logikus menetének, be kell érnem azzal a megállapítással, hogy miként a Divina Commedia hasonlíthatatlanul különb, mint lett volna, ha Dante követi tulajdon esztétikai elméletét, épp úgy Prohászka, mikor konkrét tudományos föladatak elé kerül, merőben a problémák tisztázásáért, pusztán a megismerésért fárad, azért, amitől mint ismeretkritikus óvott. Prohászka, az alkotó és kutató gondolkodó, nem vetett ügyet arra a tilalomfára, melyet Prohászka, az ismeret-teoretikus fölállított.

Eleget mond e tekintetben az a merőben statisztikai megállapítás, melyre sok Prohászka-tisztelő aligha gondol, hogy irodalmi hagyatékának jó kétötöde, a 25 kötetből tíz, elméleti, értekező munkákat tartalmaz; különböző irodalmi színezettel és tudományos értékkel, de mind a szakirodalomba is beágyazott tárgyi problematikára beállítva és a tényállás tisztázására irányítva, tehát szabatosan tudományos célkitűzéssel.

Ez az értekező tevékenység négy területre terjeszkedik ki: hittudomány (természetszerűen ez a legterjedelmesebb), szociológia (marxizmus, munkáskérdés, szövetkezetek, sajtókérdés; egyház-, gazdaságpolitika); egy meglehetősen változatos és gazdag tagozatú területet legáltalában a modern nyelvhasználat szerinti antropológia neve alá lehetne foglalni (ide tartoznak főként azok a dolgozatok, melyeket az Összegyűjtött Munkák *Korunk lelke, Kultúra és terror* címmel foglalnak össze); s végül bölcsélet, elsősorban a metafizika örök alapkérdései: Isten, lélek szellemisége, szabadsága, halhatatlansága, aztán természetbölcsélet, főként a fejlődéstudomány problémái és végül ismeretkritika a székfoglaló szellemében.

Ha bejárjuk ezt a tágas és változatos világot, ha elmerülünk azokban a tudományos teherhordók módjára sokszor nehézkesen haladó gondolatjárásokban, a csöndes elmélyedőnek megjelenik-e vajon, legalább olykor-olykor, a tudomány komoly géniusza, ajkán az elismerés és magáénakvallás szavával: *Ottocare, bene de me scripsisti?* Hittudományos, szociológiai, kultúrelméleti, sőt bölcselő tevékenységre nem tudománykízüli szempont, nem merőben az apostoli lelkület vitte-e Prohászkat, aki Szent Pál szellemében mindenkinek mindene akart lenni: az úzött szenvedelmes lelkeknek olaj és altatódal, a gyötrődő bűnösnek atya és testvér és pap, az éhezőknek és elnyomottaknak társadalomújító, no és a szkeptikus gondolkodónak és könyvolvasónak tudós, – csakhogya őt is megnyerje Krisztusnak? Prohászka tudományos tevékenysége nem egyszerűen az ő lélekmentésének egy mozzanata-e, melynek célzata végelemzésben a szebb, különb, nemesebb tett és élet – fölséges etika, de nem tudományos páthosz, hanem a székfoglaló programja: *Litterae ancilla Vitae?!?*

Igen ancilla vitae, servitus vitae – ez az egész Prohászka: az élet lovagja és hűbérese ő. De ő a teljes, a halált legyőző diadalmas élet szolgálatára esküdt föl. S éppen ezért meggyőződve, hogy elméleti, tudományos tevékenysége is csak akkor segít igazán a lelkeken, ha nem az alanyi vágyak vetületeinek délibábos világába vezeti őket, hanem a valóság élővizeit nyitja meg az élet szomjuhozóinak. S ezért tudományos tevékenysége a tagadhatatlan gyakorlati inspiráció ellenére, illetőleg helyesebben éppen a miatt, ugyanott köt ki, ahová a tiszta tudományosság iránytűje mutat: az abszolút értékek honában, azokban a régiókban, hol maga az igazság mint igazság az uralkodó csillag, tekintet nélkül a közvetlen gyakorlati alkalmazhatóságra. Ezért kerülnek pl. szociológiájában tüzetes tárgyalás alá olyan elvont témák, mint: Produktív-e a pénz? Ezért válik teológiája lassan vallásbölcséletté, mely az abszolútum és relatívum, a phaenomenon és noumenon örök problematikájából szívja életnedveit. Ezért szolgáltat antropológiája is annyi örökértékű adatot a kultúra phaenomenológiájához.

De, hogy Prohászkaiban megvolt a homo theoreticus hivatottsága, megdönthetetlen bizonyossággal eldönti az a tény, hogy fáradságot nem ismerő gondolkodásának állandó és központi témája volt az ismeretelmélet alapproblémája, éppen a székfoglaló témája.

A bölcelet történetének és a tudományos gondolat kialakulásának egyik legbiztosabb és legtanulságosabb tanulsága az a megállapítás, hogy az elméleti igazság megismerésére irányuló szellemi tevékenység, mint a hegyi folyók a cañon-okban, folyásában visszafelé dolgozik, a forrás felé, miközben mélyíti medrét és persze lassítja folyását. Addig veti ki hálóját a lét és tevékenység legkülönbözőbb területeire, míg végre magára a hálóra is rákerül a sor, míg maga a megismerés válik problémává, sőt problémák problémájává. Ez a forrás felé való visszadolgozás és magáraeszmélés a bölceletben teljes tudatossággal először Descartes-nál jelenik meg, programmá válik Kantnál, a XIX. században ígérete alá kerülnek a szaktudományok is, Weierstrass-szal a matematika, Dilthey-vel a pszichológia és általában a szellemtudományok, E. Mach-chal a fizika. A bölcelet mint az elméleti gondolkodás protagonistes-e – minden nyomós és mélyebb tudós előbb-utóbb bölcselővé lesz – elsőnek ereszkedett le a magára-elmélésnek, az önkritikának, öntükrözésnek ebbe az örvényébe; elsőnek is látta meg, hogy az ismeretkritika a megismerés útjának elkerülhetetlen mélypontja, sajátos ellenképe az elméleti ideálnak, az aristotelesi νόησις νοήσεως-nak, mely bűvös gravitációja mélységeibe von minden következetes gondolkodót, az extravertált optimizmus minden tiltakozása ellenére. De nem lehet végleges kikötője az ismerést szomjazó szellemnek. Csak szükséges végállomás, honnan gépeinek kiigazítása, készleteinek kiegészítése, tapasztalatainak földolgozása után új lendülettel visszaindul tevékenysége öshazájába: a metafizika, az értékek, a tudományelmélet területeire.

Az elméleti gondolatnak ezt a szükséges útját megjárta Prohászkanak, a gondolkodónak géniusza is. Isten és világ, kultúra és ember, közösség és természet problémái közepett már a fiatal esztergomi tanár ennek a kérdésnek rabja: Vajon érzékeink a valóságnak képét adják-e? És nem törődve tanulóéveinek emlékeivel és környezetének nézeteivel, egyenest azt feleli: Érzékeink a valóságot, illetőleg annak rájuk ható mozzanatát, az éter-, a levegőrezgést, a kémiai hatásokat aktív vitális folyamatban átalakítják színné, hanggá, ízzé, illattá; tehát itt a psziché új világot teremt a másikon elemeiből; és az érzékek ismeretszerepe nem a valóság tükrözése, hanem a gyakorlati tájékozódás.¹⁰ Tizenöt év múlva, mintegy felső fekvésben, ugyanezt a megoldást a székfoglaló átviszi, természetesen mutatis mutandis, a fogalmakra.

Azonban Prohászka gondolkodása hosszú utat tett meg, míg ide elért. Az érzéklés szubjektív mozzanatait és ennek következtében biológiai rendeltetését végre is ránk diktálja a mai (helyesebben a tegnapi) fizika és fiziológia. De a fogalmi ismeretet úgy állítani oda, mint egy felsőbb érzéket, az absztrakt megismerést nem egyszerűen a valóság tükrözésének tekinteni, hanem az emberi életfunkció csápjának, és ennek értelmében a sajátosan emberi tevékenység súlypontját nem a valóság szemléletébe helyezni, hanem az élethalakításba: ehhez gyökeresen ki kellett emelkedni az iskola örökségéből és bele kellett nőni egy új világba.

Az akadémiai székfoglaló egy hosszú erjedés csúcspontja, hosszú évek folyamán a föld alatt gyülemlő vizek áttörése, Prohászka gondolkodói útjának nagy fordulója. Ennek félreérthetetlen jele a székfoglaló irodalmi formája. Az a folyton visszakanyarodó, szerpentinekben kígyózó, nehézkesen emelkedő gondolatfejtés, az a folyton új meg új hasonlatokban és fordulatokban megszületni akaró gondolat, az alakítás királyi géniuszának ez a vergődése egymaga beszédes bizonyosság arra, hogy itt új szellem keres formát, új gondolatfolyam váj magának medret az adottságok és megszokottságok breccsái között. Szinte kísértésbe jut az ember párhuzamba tenni Kantot, aki szellemes causeur-ből a *Kritik* rettegett kínlódója és kínzója lett, mihelyt Hume kiriasztotta a wolffi dogmatizmus szendergéséből.

---

¹⁰ *ÖM* 14,63 kk; 105 kk.

Az ismeretprobléma magában, az objektív szellem síkján, minden bölcselkedésnek és végelemzésben minden töprengésnek és tudományos gondolkodásnak gyűjtőmedencéje, szűrője és próbája. Prohászkanál is minden elmélésnek csomópontja. Ide torkollik minden elméleti fejtörése és tudományos vizsgálata, itt keres és talál értelmezést minden geniális meglátása és misztikai megélése. Mint a Golf-áramot az óceánban, úgy lehet végignyomozni az ismeretproblémának útját a székfoglaló után Prohászka gondolatvilágában. És ha ez egymagában döntő bizonyossága Prohászka pathos theoreticum-ának, egyben felkiáltójel, mely mélyebb értelmezésre hív.

Eddigi meggondolásaink az ismeretprobléma fonalán elvezettek egy csukott kapuhoz; mögötte titokzatos világ terül, Prohászka géniuszának legmélyebb titka. Ide konvergálnak a tudós, az akadémikus Prohászka problematikájának szálai.

3. rész

Mert mi tagadás benne: aki végig forgatja Prohászka elméleti dolgozatait, akár az imént kitűzött szempontok világánál is, csak nem szabadul attól a benyomástól, melynek Pauler Ákos is kifejezést adott előttem: Prohászka mégsem igazában tudós. Aki egyenest a mai tudományosság műhelyéből kopogtat be hozzá, csakugyan nélkülözi a szokásos apparátust, rituálét és hangot, főként pedig azt a specializálásnak nevezett önkorlátozást, mely nélkül legtöbbször bajosan tudják elgondolni a tudományos dolgozást. És ha meg is sejti valaki, hogy itt kortörténeti esetlegességekkel van dolga, melyektől függetleníteni kell magát, még mindig kérdésbe teheti: Mi az az új, amit Prohászka hozott? Mi az, amit tőle és csak tőle tanulhatunk? A híres tudósok nevét nagy fölfedezések, találmányok, korszakos megállapítások írják be a történelem albumába; Prohászka névéhez milyen új tételek, milyen fölfedezések fűződnek?

Erre azt felelhetném: Ha ezzel a mértékkel kellene mérni az igazi tudóst, ha az igazán és egészen új tételek jegyzéke és főként annak a jegyzéknek hosszúsága mérné le a tudós nagyságot, akkor hová lesz – nem mondom egy Wundtnak, E. Hartmannnak, Spencernek nagysága, hanem mi lesz Kantból, Spinozából, a filozófus Descartes-ból, – hogy tovább ne menjek visszafelé? A fizikusok és kémikusok, még inkább a matematikusok nagyságát lehet így is mérni; de már jogászt – értem első sorban a tételes jogászt, historikust, értem főként az értelmezőt?! Hát még a bölcselet – qui est condamné d'être philosophe!

A bölcselet ősidők óta arra van – kárhozzátva, hogy újra végiggondolja a problémákat, melyeket elődei már megoldottaknak hittek, hogy újra építse vagy legalább is újra konstruálja, végigvizsgálja és kérdéssé tegye azt az épületet, melyet elődei a gondolat örök lakóházának és műhelyének szántak. A bölcselet a tudományok nagy munkaközösségében a caisson-munkás, akinek rendeltetése elsüllyeszteni azt a betongyűrűt, melyen dolgozott. Egyetlen vigasztalása és önérzete, hogy így egyre mélyebbre kerülnek a pillérek alapjai és biztosabbá válik a híd szilárdsága. Egyébként az avatatlanok elől örökre elzárt mélységekben és mélységeknek dolgozik; s a taps és bámulat azoknak jár, kik a merész íveket vetik, sőt néha olyanoknak is, kik a hídfőket fölzászlózzák.

Prohászka tudós volna akkor is, ha nem tett egyebet, mint hogy odaadással és rátermettséggel szötte azokat a problémákat és kereste azokat a feleleteket, melyeket a korabeli tudományos fázis diktált. S hogy Ő ezt megtette becsülettel, tanú rá tudományos munkálatainak tíz kötete. De még lelkes bámulója is, sőt talán első sorban ő, azzal a szorongó sejtéssel forgatja azokat a köteteket, hogy ha Prohászka tudós, egy közepes mértéket nem halad meg; tudományos teljesítménye mindenesetre messze elmarad géniuszának általános nagyságától! Sőt hajlandó lesz Prohászka tudós problémájának megoldását abban találni, amit Goethe mond Winckelmannról, az új-klasszicizmus atyjáról: „Man lernt nichts, wenn man ihn liest, aber man wird etwas.”¹¹

Aki így érez, megsejt valamit a valóságból, sőt beleérez a dolog velejébe. Nekem azonban itt az a föladat, hogy ezt a megérezést a tudományos megítélés szabatos nyelvére lefordítsam.

A norma, melyhez akár megérezés szerint, akár több-kevesebb tudatossággal hozzámérjük a tudósokat, illetőleg a tanító-író emberek tudós jellegét, a XIX. század örökségeként ránk maradt, sőt vérünkbe vált tudós eszmény. Ismerjük *dominánsait*: célkitűzésben az igazságnak lehetőleg részletező és exakt megállapítása, mennél több adat alapján, elemző és kritikai módszerrel, a zárt mechanikai okság vagy éppenséggel funkciós összefüggések

¹¹ *Gespräche mit Eckermann*. 16. Febr. 1827.

matematikailag kifejezett kipontozásával, a specializálás étoszával a szaktudományokban, az ismeretkritika és tudományelmélet területeire szorítózkodó önkorlátozással a bölcséletben.

Ez az eszmény, mely a klasszikus fizikában látta a tudományos megismerés ideálját, és éppen a fizikában és kémiában érte el hallatlan diadalait, szemünk láttára gyökeres revízió megy át.¹² Kitűnt, hogy ez a mechanikai kriticismus historizmusban, relativizmusban, materializmusban rekedt meg, specializálása tehetetlenné vált olyan valóságokkal szemben, mint mondjuk Dante vagy Michelangelo alakja, a romantika vagy a középkor szelleme – nemcsak, hanem amilyen a konkrét betegségi, jogi eset, sőt a biológiai vagy fizikai realitás. A konkrét valóságot szétszedő, atomizáló és mechanizáló absztrakciós tudományos eszmény és program kiszárította a tudományos haladás forrásait, még születése földjén, az exakt természettudományban is, és meghamisította a tudományelmélet alapkövetelményét: minden tárgyat mivoltának megfelelően venni és kezelni.

S ebből a kritikából, melyet voltaképpen amaz eszmény korifeusai, Helmholtz, Poincaré, Mach indítottak meg, s pszichológusok és filozófusok csak folytattak, kezdenek kibontakozni egy új tudományos eszmény vonásai: A XIX. századi mechanista, criticista, specializáló és analizáló tudományosság végelemzésében épp úgy meddőségre kárhoztatott egyoldalúság, mint volt a merőben összefogó és együvé néző romantika programja. Mindkettő az igazi tudományos ismerés perifériáján reked meg. A centrumba találó termékeny eszmény az a szintézis, melyet Goethe tudományos alakja fejez ki tiszta típusban. Ez a tudományosság magának az egységes valóságnak mélyebb mivoltát és összefüggéseit megragadó meglátásból indul ki. De ezzel a centrumban gyűjtött világossággal aztán tudatosan a perifériára megy és a lelkiismeretes türelemmel gyűjtött és elemzett részeket megkeresi és ellenőrzi a génusz tekintetével meglátott egészet, és így minden mozzanatot a maga helyére állítva, biztosítja nekik az egészel való szerves összefüggést és termékenységet a valóságnak színes és valószínű megismerésére.

Ilyenformán a génusz meglátása, a „forma” lesz a tudományos megismerésnek anyjává; s tudomány és művészet, a geniális intuíció közös tövén fakadt kettős sarj, elmélet és élet ismét rokonságba és termékeny kölcsönhatásba kerül, amint azt grandiózus összefogásban föltárja Friedmann korszakalkotó műve.¹³ Itt becsülethez jut megint a tudományelőtti tudás sajátos világa, szimbólum és metafora, monda és mythos, s vele a homo divinus tudományelőtti és a homo ingeniosus tudományfölötti alakja. A karakterologia¹⁴ és az egzisztenciális bölcsélet megteremtésével pedig végre meghallgatásra talál a két sötét prófétának, Kierkegaardnak és Nietzschének, szenvedélyes kritikája és követelése.

Prohászka tudományos értékének és jelentőségének problematikája egyszerre megoldódik, amint bekapcsoljuk ennek a tudományos eszmény-revízióknak áramkörébe.

Itt első tekintetre nyilvánvaló, hogy Prohászka mint gondolkodót teljes jelentősége szerint nem lehet elhelyezni abban a kategóriában, hogy tudós. Gigászi alakja számára a tudósság XIX. századi normája Prokrustes-ágy volna. Ő több, mint tudós; az ő helye a nagy látók sorában van, abban a fényes galériában, melynek hírességei Platon és a görög tragédiaírók, Ágoston, Dante és a nagy középkori misztikusok, Pascal és Goethe. Ők azok, akik Aladdin csodalámpájával kezükben új mélységekbe világítanak; ők a mesebeli vérről harmatozó vasfünek tulajdonosai, érintésére fölpattannak a léttitkok zárai; varázspálcájuk új világokat bűvöl az ámuló szem elé. Nem ellenségei ők annak a látásnak, melyet a tudomány jelent – legföljebb az eszme- és rangtisztázás dialektikájában állítják átmenetileg az ellenpólusba. Nem akarnak ők forró ólmot tölteni abba a szembe, melynek tudomány a neve.

¹² K. Hildebrandt: *Der Gelehrte in: Jahrbuch der Charakterologie*. I. 1924. p. 153. kk.

¹³ H. Friedmann: *Die Welt der Formen*. 2. Aufl. 1930.

¹⁴ Lásd Schütz: *Karakterologia és aristotelesi metafizika* (Akad. székfoglaló) 1927. és *Szent Ágoston karakterologiai jelentősége*. Esmék és eszmények. 1933. p. 160 kk.

De nekik más szemük is van, a géniusz átfogó és mélyrelátó szeme, a titokzatos közvetlen érintkezés a láthatatlan valóságokkal, a fausti leszállás az anyák országába. Ezért valahányszor a tudomány megfeneklik a merő adatgyűjtés szirtjein; mikor aszály fenyegeti, a fölszínheztapadás aszálya; mikor meddőség környékezi, a specializálás endogamiájának meddősége: ide tér vissza, újjászületni, megifjodni, megtermékenyülni, a nagy látókhöz, kik egyben nagy láttatok és elevenítők.

Nagyságuk két mozzanaton fordul: a látás körén és a láttatás erején. Prohászka mindkét szempontból a legnagyobbak közé tartozik.

Látásának tartománya az, amit ő egyik híres könyvének címéül választott: ég és föld. Sokat, bámulattal és elismeréssel írtak Prohászka természetszemléletének eredetiségéről, mélységéről, közvetlenségéről, színességéről. S igazat írtak. Ez a természetszemlélet azonban Prohászkanak mindig szimbólum, mindig ablak és lépcső annak a kettős pólusnak megközelítésére, melyeken sarkallik az ő világa, éppen úgy, mint Szent Ágostoné: Noverim me, noverim Te – Isten és az ember – az ember egész valóságában és minden vonatkozásában, de főként mint honkereső, aki nem leli helyét e földön, aki az időnek árján, a halál karjai között is életbe, teljes és örök életbe tárul.

Az imént idéztem Goethének Winckelmannról mondott szavát: Man lernt nichts, wenn man ihn liest, aber man wird etwas. Amilyen helyeslés kíséri ennek a kijelentésnek második felét, olyan határozott ellentmondást vált ki első része. Hogy Prohászkatól nem tanulnánk? Akárhol fölnyitjuk a magára talált Prohászkat, tehát amit 1894 óta írt, nem olvashatunk egyfolytában három bekezdést a nélkül, hogy új gondolat vagy legalább új megvilágítás és szempont ne villanna elénk. Ha tízszer beszélt egy témáról, mindig tudott újat mondani. Körülbelül ötven írása van a karácsonyról, és – nem írja ki magát és nem válik banálissá. S ez csak „unum pro multis”. Egyet mindenestre nem lehet tőle tanulni: új megállapításokat a szorosán vett mechanikai természettudományban és a történetkritikában. De egyebekben kifogyhatatlan és souverain tanító, sőt mester, mint volt Vergilius Dante számára: folyton új mélységek fölött vezet el, folyton új magasságokba ragad.

Az ő géniuszának fényében új színekben ragyog föl számunkra az a világ, mely bennünk terjeng és mely minket környez. Elmékedései, beszédei, naplói nyomán másképp tudjuk értelmezni törtéteinket és csüggedéseinket, szenvedélyeinket és tehetetlenségeinket, s újra fölfedezzük magunkban az életigény és élettehetség, a világalakító, színesítő és elevenítő szubjektum értékeit és újra megtaláljuk, sokszor hatalmas romrétegek alatt az „anima naturaliter christiana”-t. Érintésére megszólal a természet; és a Velencei-tó némasága az örökkévalóság csöndjének lesz hírnöke, az Esztergom alatt elfolyó Duna az élet zsoltára, rét és forrás, fa és virág a lelkeség tanítómestere, nem – Orpheusa; sőt megnyílik a negyedik dimenzió, és a poros országúton is geológiai korok hatalmas világa csikordul meg lábunk alatt és az útszél a jura és karbon flórája szegélyezi. Szólására sírjuktól kilépnek hősök és szentek, az emberiség és a nemzet nagyjai, új színekben, az aktualitás ígézetével; Istvánt, Erzsébetet, Ferencet nem igen tudjuk ma már másképp nézni, mint Prohászka szemével. Sőt, amit kemény végzet mérhetetlen kárunkra úgyszólván nyom nélkül kitörölt a magyar jelenből: a középkor az ő varázsszavára szemünk láttára föltámad.

Fölségesen beváltotta, amit egyik legremekebb nyilatkozásában mond: „Ki néz föl manapság ilyen meglátással a Pilis hegyére? Ki nézi azt Krisztus barlangjának, melybe a XII. és XIII. század küzdelmeinek viharjai és szelei vannak befogva? Másrészt azonban mint színesedik és elevenedik hegyvölgy ebben a szellemi és történelmi atmoszférában! Elénkdobban a régi magyar élet s jelentőssé és beszédessé teszi a vidéket. Ha valaha, hát most lenne szükség ezekre a meglelkesített meglátásokra és ezekre a meleg megérzésekre. Egész Magyarországnak, minden hegynek-völgynek, minden romnak, várnak és városnak, minden talpalatnyi földnek meg kellene elevenedni és lelkünkben föltámasztó erővé válni. A

lelkekben föltámadt Magyarország támaszthatná csak föl, csak az állíthatná talpra a területi Magyarországot.”¹⁵

De az igazi szemnyitásnak mindenkor legszükségesebb tartománya és egyben a látó hivatottságának és jó-látásának próbaköve az a titokzatos *másvilág*, mely a specialista, empirista, mechanista szaktudomány számára zárva tartja hallgatag kapuit, melybe mint transzcendens világba félénk csapóhidakat enged és bizonytalan utakat pontoz a filozófia, s mely mégis a szellemtörténet tanúsága szerint a bennünk örvénylő és a körülöttünk hullámozó világnak őshazája, erőinek forrása, az empíria körében honját nem lelő nemes nyugtalanságnak kikötő hazája. Mikor Comte híres tanítványa, Littré, a francia akadémia tagja lett, a pozitivisták tudományosság virágkorában, Champagny azt kiáltotta feléje: „Minket ugyan sohasem elégíthet ki az a tudomány, mely az anyagelemekben reked meg és a tapasztalati tényekhez tapad, a végső elvekhez pedig nem emelkedik föl. Más gyakorlótér és más kielégülés kell az embernek értelme számára, más vígasztalás élete, más remény bánata számára; más virágok atyjái sírjára, más dalok gyermekei bölcsője mellé”.¹⁶

A hont, ahol azok a dalok, vígasztalások és virágok fakadnak – mindnyájan áhítjuk, sokan sejtik, a jobbak aranyozzák; a kivételes hivatottak látják, hogy mint beavatottak szólhassanak nekünk róla. Prohászka ezek közül a hivatottak közül való. Ő *hierophantes*. Ő látta a láthatatlant, érintette az elérhetetlent, nemcsak a bölcselő sejtés ködében, nemcsak az alázatos hívesnek falon keresztül hallott szavában, hanem az Isten különös kegyelméből¹⁷ a megélés közvetlenségében és a géniusz plasztikus meglátásában. S ezért titkot és csodát, hitet és áhítatot, dogmát és ünnepet megtanít szinte újból megbecsülni és meglátni. Itt régi, fakult színek kigyúladnak, alvadt életnedvek nekipezsdülnek, elsüllyedt harangok megszólalnak.

S mert az ő misztikus géniuszának megnyílt az az ég, melynek mi csak zárt kapujánál hallgatódzunk, mert szeme megtöltekezett a másvilág világosságával, ezért tudott ennek az empirikus világnak is mélyére látni, az elkülsőségesedett ember számára újra olvashatóvá tenni titkainak elmosódott írását; mert sasszeme hozzászólt örökkévalóságokat átfogni, ezért tudott az időben eligazodni, oly biztonsággal és oly széles látkörben, mint senki a kortársai közül.

Mert hát a látó Prohászkanak ez egyik legjellegzetesebb vonása, és a gondolkodó Prohászka méltatásának egyik legjelentősebb szempontja: valami külön szenzóriummal megérezte és a látó géniusz biztonságával értelmezte az idők jeleit. Jelzi a szél fordulását, mikor mások még gondtalanul a régi széljárásba eregetik játékbálonjaikat; beharangozza a liberalizmus alkonyát, mikor nálunk éppen delelőben van; megkondítja a vészharangot a marxizmus elé, mikor intellektueljeink hírét is alig hallották és szaktekintélyeink *ex cathedra* kijelentik, hogy annak nálunk nincsen talaja; két évtizeddel Spengler előtt bekonferálja a dekadenciát, s viszont Franciaország erkölcsi újjászületéséről beszél, mikor itt mindenki, közvetlenül a háború küszöbén vesztét jósolja;¹⁸ fölismeri és hirdeti Nietzsche korszaknyitó jelentőségét, mikor nálunk legtöbben a nevét sem ismerték még.

Folytathatnám. Azonban be kell érnem egy utolsó példával. Az akadémiai székfoglaló sem más, mint ennek a váteszi érzéknek nyilatkozása, mely persze a történelem tanúsága szerint csaknem mindig egyben Cassandra-sorsot is jelent. Láttuk, hogyan szötte ki a XIX. század a maga tudományos eszményét. Nyomában járt a páratlan technikai és gazdasági föllendülés, és ennek nyomában egy vészes életeszmeny: a tudomány mindenhatóságába

¹⁵ *ÖM* 8,87.

¹⁶ Ap. Willmann O.: *Geschichte des Idealismus*. I. 1894. p. VII.

¹⁷ Prohászkat a misztikust biztos megítéléssel és alapos hozzáértéssel méltatja Horváth Sándor OP: *A Szentlélek hárfája. Prohászka-Tanulmányok*, összegyűjtötte Brisits F. 1927. p. 116 kk. és külön kiadásban.

¹⁸ *ÖM* 5,9; 10,1 kk; 11,1 kk; 10,118 kk; 10,133.

vetett hit; sokan hirdették evangéliumát, senki olyan szenvedéllyel, mint Renan (*L'avenir de la science*). A század utolsó negyedében a legtöbb ún. művelt embernek már így kezdődött a hitvallása: Hiszek a tudományban és annak haladásában, mindenható teremtőben és megváltóban. Ez a hit, mint láttuk, a századforduló körül megingott és a háború nyomán hirtelen összeomlott, — jól értsük meg, nem maga a tudomány, hanem az a hit, hogy a tudomány megoldja a nagy életföladatokat és orvosolja az ősi bajokat. Most egy kiábrándult nemzedék keres és követel új eligazodást, új reményt és erőt. Prohászka divinatorius szelleme megérezte és teljes határozottsággal diagnosztizálta ezt a jelentős fordulót akkor, mikor az átlagot még fogva tartotta a XIX. századi tudomány-eszmény ígérete és hite.

Nem támadta ő magát a tudományt, de kortársait meg akarta győzni, hogy hiába várják ők a tudománytól azt, amit nem adhat: az élet rejtélyének megoldását és a diadalmas életalakító erők folyósítását. Nem tett ő mást, mint előtte egy nemzedékkel Kierkegaard és Nietzsche, mint valamivel ő utána Ady Endre – csak a vele nagyjából egyenlőrangú váteszi írókat említtem – mikor a racionalista, mechanista, fölvilágosodási és liberális haladásos világnézet csődjét jelentették be. Természetesen azzal a döntő különbséggel, hogy ő a csődhirdetésnél nem állott meg, mint Nietzsche és szomorúbb kiadásban Ady. Ehhez a problémához is azzal az apostoli lélekkel nyúlt, mely küldve van, nem azért, hogy lélekharangot csöndítsen, hanem hogy hűsvétra harangozzon. Ő csak azért csavarta le pislogóra a tudomány lámpását, hogy ebben a penombrában láthatókká legyenek a csillagok. Az absztrakt fogalmi világnak vértelenségét és tehetetlenségét csak azért rajzolta elénk, szinte expresszionista bizarrsággal, hogy – nem a tudományból, hanem – a tudomány üdvözítő mindenhatóságába vetett hitből kiábrándítson, és hogy lelkünk megnyíljen egy mélyebb és egyetemesebb valóságnak, melyben maga a tudomány is gyökerezik és mellyel Anteusként mindannyiszor új érintkezésbe kell jutni, ha elapadtak életerői: maga a megélt valóság az, abban a teljességben, tehát az igazság teljességében is, mint azt az ő hatalmas géniusza átfogta.

Tudta ő, hogy a merő absztrakt tudással nem lehet szellemi megújulást elindítani. Nem gondolta ezt Kierkegaard és Nietzsche sem; nem tette ezt Szent Pál és Assisi Szent Ferenc sem. Minden alkonyodó kornak megvoltak a Plotinusai, akik ott hagyták Alexandria könyvtárait és elindultak az intuíció és extázis útjain keresni gyógyulást és újjászületést.

Az élet lett Prohászka számára az a centrális gondolat, ami volt pl. a természetbűvár Goethének az *Urpflanze*; sőt, miként Goethe, egy áldott pillanatban ő is meglátta a képét, és benne meglátta minden kérdésének feleletét, minden sejtésének teljesülését, minden vágyának és gondolkodásának kikötőjét. Fölsleges külön mondanom, nem az az élet ez, melyért lelkesedik egy Amerikából jött és a kontinensen Bergson óta rohamosan terjedő, Nietzschét is a maga számára lefoglaló bölcsező irány, értem a biológizmust; hanem az a teljes és élő élet, mely forrasszerűen, a minta és cél tökéletességével öröktől a szentháromságos Istenben nyílik, mely szabad tettben a teremtménnyel közlődik, és ugyancsak szabad kegyelmi leereszkedésben túlaradó gazdagsággal a szellemvilágba árad bele. –

De Prohászka nem volna a hivatott nagy látó és útnyitó, a kétközben, melybe sodródtunk, hivatott révkalauz, ha nem volna egyúttal nagy láttató, ha nem volna meg benne kiváltságos mértékben a tehetség: testbe öltöztetni, amit meglátott, nevet adni annak, amit megélt. Talán naivul hangzik a régi hagyomány: „Pythagoras dixisse fertur illum fuisse omnium sapientissimum, qui vocabula primus indidit rebus”.¹⁹ De bizonyos, hogy a tudományos terminológia tudományos tett, mint mutatja az energetika példája;²⁰ s csak megszívlelésre méltó olyan híres tudósak, mint Poincaré-nek megállapítása: „Amit a tudós a tényállás

¹⁹ Augustinus: *Opus imperfectum contra Iulianum*. V. 1.

²⁰ E. Müller-Freienfels: *Psychologie der Wissenschaft*. 1936. p. 213.

megállapításában tesz, nem más, mint a nyelv, melyen azt kifejezi”,²¹ amint Maxwell tette Faraday meglátásaival. Bizonyos továbbá, hogy a gondolkodó hatása nemcsak gondolatain fordul, hanem kifejező erején is; elég csak a közelmúltból utalnom Schopenhauer, Nietzsche, Kierkegaard, Bergson, James nevére.

Közülük való Prohászka is. Sasszeme nem hunyorít, mikor a lét napjába tekint, hanem nyomban képpé színesedik és plasztikává teljesedik, amit meglátott; és ez a belső kép kifelé sugároz és beleég a mi lelkünkbe is. Élménye nyomban melódiává olvad, és hangjától másokban is megszólal az a bűvös húr, mely ott feszül mindnyájunk lelkében, de melyet oly nehéz megszólaltatni, – a few can touch the magic string ...

Nem csoda, hogy ez az Óserővel előtörő alakító páthosz beszegődtet mindent, amit nyújt ég és föld, hogy hirdetője legyen túláradó belső meglátásának. Az elvont jellemzésnél itt is többet mond két példa, melyet megint csak úgy találok ki. Az egyik a *Bemenőm s kimenőm* c. elmélésből van: „Egy gyönyörű tavaszi reggelen nagyon megéreztem, hogy csak utcai gyereke vagyok e szép titokzatos világnak; s elfogott a vágy, hogy ne maradjak az utcán, ne ott künn, hanem menjek be; menjek beljebb, ahonnan mindez az élet tódul kifelé, ahonnan ezek a dagadó rügyek, ezek az ébredező csírák ki-kikandikálnak ... Meg is indultam befelé; vezetett a vágyam és húzott a mélység. Minden virág örvény lett, tele gondolattal, számmal és arannyal, s minden levélke művésziesen kiszabott és kifeszített vászon lett, teleszórva az élet és az alak ezernyi szimbólumaival, s minden tenyérnyi fakéreg óriási famező lett, ahol az isteni gondolatok alfresco-festője húzta meg a maga epikai festészetének csodálatos vonásait. Megnyílt a szemem, hogy ezt mind láthattam, s e belső világosságtól mérhetetlenül nagy lett itt minden, s mindenből eszmék sugároztak és törvények világítottak, s a napsugár ott künn csak derengő fénynek látszott ezzel a világossággal szemben”.

A másik egy rajzból való, melynek címe *Márianosztra*: „A világ nagy, és a szív kicsiny; talán innen van, hogy a szívet nem a nagyvilág boldogítja, hanem kis darab föld, az a zugoly, az a szeglet, ahol szeretetre talál. A nagy világot tehát elkerültem, s zarándokútra sem Lourdes-ba mentem, hanem Márianosztrára ... Így gondolkoznak azok a tarka csoportok is, melyek a Duna mentén Pestről fölfelé és Párkánytól lefelé Nosztrára törekszenek. Mennek, bandukolnak, csevegnek, énekelnek, imádkoznak, fohászkodnak. Hátukon viszik az elemózsiát fehér batyukban, kezükben az olvasót, hónuk alatt a csizmát, ha új; ha pedig már régi, kopott szerszám, akkor a lábukon is eltűrik. Minden csoport élén a keresztvivő halad. A keresztvivő vagy jókora kamasz, vagy öregebb, megvénhedt ember. S az így van jól; mert a keresztet csak azok viselik könnyen, kik vagy nem érzik terhét, vagy beletörődtek ...”²²

Így csak az egészen nagyok írnak; a megérkezettek, kik maguk mögött hagyták a keresés bozótjait, a sejtések dadogásait, a közepesség hunyorgásait, kínlódásait és fontoskodásait. S akik így tudnak szólni, azok jogcímet szereztek arra, hogy tőlük tanuljanak beszélni a következő nemzedékek. Homeros a görög műveltségnek magától értődő alaptőkéje volt; Dantét minden olasz olvassa. Széchenyit, Prohászkat mikor olvassa minden magyar?

Ezek a nagyok azonban nemcsak beszélni tanítanak, hanem beszédjükkel megnyitják a szemünket. Aminek ők nevet adtak, azt azután már mi is látjuk, értékeljük, néven szólítjuk. Aki igazán gazdagít és fejleszt egy nyelvet, a nemzet szellemét tágítja és mélyíti. Mit köszönhet e tekintetben a magyar génusz Prohászka nyelvgénuszának, abból ízelítőt adott Sík Sándor tanulmánya.²³ Ha valaki ezt a föladatot teljesen elvégezné, akkor megint új világításban állna előttünk Prohászkanak, a gondolkodónak igazi nagysága. A nyelv ugyanis, amint Klages helyesen mondja, a legnagyobb filozófus.

²¹ H. Poincaré: *La valeur de la science* (Édition Mamniarion) p. 152.

²² *ÖM* 8,122. k; 47.

²³ Sík S.: *Gárdonyi, Ady, Prohászka; lélek és forma a századforduló irodalmában*. 1928. p. 382.

4. rész

De nem folytatom. Itt elmosódnak azok a határok, melyeket meg szoktunk vonni tudomány és művészet között. De csak azért, hogy egy új dimenzióban, a genialis meglátás magaslatán egységbe fonódjanak tudomány, tudomány előtti sejtés és tudományfölötti intuíció. S itt van annak az antinómiának megoldása, mely elé Prohászka tudományosságának kérdése állít bennünket. Bizonyos ugyanis, hogy leszámítva a fiatalkori, 1894 előtti dolgozatokat, Prohászka gondolatfejtésének adaequát formája nem a szokásos értelemben vett tudományos értekezés – az ő filozófiájának breviáriuma nem ezeknek az értekezéseknek gyűjteménye (ÖM 13. és 14. kötete), hanem a *Magasságok felé* (8. k.). Bizonyos az is, hogy először tapogatózva, de az 1910-i áttörés után teljes határozottsággal a tudományos megismerés értékét és jelentőségét második helyre teszi a tettei és étellel szemben. Mintha nem a látás, hanem a tett volna az ideálja; nem *contemplatio*, hanem *actio*!

Pedig, akármilyen különösen hangzik az eddigi megállapítások után, Prohászka szenvedelmes szerelme a látásnak. Mikor órákon keresztül ott térdel az Oltáriszentség előtt, mi mást tesz, mint Jean de Vianney-nek tőle oly szívesen idézett adoráló parasztja: *Je le vise, il me vise!*? Milyen elemi szenvedelmességgel tör ki belőle időnkint a keresztény remény és vágy: látni Istent, szemtől-szemben arcába nézni Jézus Krisztusnak! Hogy' tud rajta feledkezni szinte óraszám a reggeli harmatcseppen, a legegyszerűbb nyíló virágon, a nyári napban fürdő falevélen! Milyen szomjas és hálás lélekkel tud fogadni minden információt!

Nem tudom elutasítani azt a régi gondolatomat, hogy Prohászka legmélyebb struktúrájában nem az a fáradhatatlan tett-embere, aminek az utolsó emberöltő megismerte, hanem ellenkezőleg a platonai erős szellemében szerelme – a szemléletnek. Ebben az esetben akciós filozófiája csak karakterológiai értelemben vett kompenzációja egy teljesülést nem ért titáni kezdésnek és igénynek, csak racionális alátámasztása és igazolása egy heroikus áldozattal kötelességből vállalt aktivitásnak. Az 1911 utáni naplójegyzetekből a megfelelő hangelemzővel rendelkező lelki hallásnak nem lehetetlen kivenni a személyiség legmélyebb magvában csirázó és feszülő én-igénynek a világosan fölismert kötelességgel és a szociális adottságokkal folytatott ezt a megrendítő harcát.

De bármint van, bizonyos, hogy Prohászka a tudomány elleni ismeretelméleti harcát nemcsak hogy a tudomány nevében és a tudomány fegyvereivel vívta, hanem szabad azt mondani: a tudomány érdekében, a több és jobb tudás érdekében. Éppen mert látni akart, a látásra hivatottak szenvedelmességével, ezért mondotta ki oly élességgel, hogy tudományos ismerésünk a tudhatónak csak kis részét láttatja meg: az egyetemes vonatkozásokat – a mai szabatosabb noetikai nyelvhasználat azt mondaná: az ismeret-vonatkozásokat. Azonban elszalasztja egyrészt azt, ami szint, változatosságot, erőt, életet jelent: a konkrét létező egyedi valóságot – hisz régi igazság: *individuum ineffabile*; másrészt a transzcendens világot csak halvány, erőtlén körvonalakban sejteti meg. De Prohászkanak látásra szomjas lelke nem akar és nem tud lemondani a teljes valóságról; ezért nem tagadja és nem veszi tudatlanra, de maga mögött hagyja azt a darab valóságot, melyet a tudományos megismerés nyújt, és géniuszának titáni erejével ráveti magát arra a megismerő szervre, mely a valóságot a maga teljességében, beszédes és mozgató egységében és egyúttal transzcendens begyökézésében fogja meg. Ez a genialis meglátás, a művészi koncepcióban és a tettben való megélés és a misztikai megérintés.

Itt végelemzésben a régi ismeretelmélet alapelvének végiggondolásáról van szó: *Omnis cognitio fit secundum similitudinem cogniti in cognoscente* (Szent Tamás),²⁴ de a Plotinos-

---

²⁴ S. Thomas: *De veritate*. 2,5.

Goethe-i fordulatban: Wäre nicht das Auge sonnenhaft, wie könnten wir das Licht erblicken? A teljes valóság csak annak nyílik meg, aki maga belenyílik a teljes valóságba. S minthogy a szerető vágy messzebb ér, mint a mérő értelem, a sejtés tovább, mint a látás, a legnagyobbak mindig rész szerintinek, darabosnak találják, amit ismerésben e világ nyújt nekik – in speculo et aenigmatum (Szent Pál); és minden törtetésük s legáhitatosabb vágyuk és sejtésük a teljesség, melynek eljövetelekor véget ér, ami darabismeret. Newman, a XIX. századnak egyik legmélyebb és legfinomabb szelleme, Prohászka rokona, de nem ismerőse, ezt kívánta síriratának: Ex umbris et imaginibus ad veritatem. Ez jár Prohászkanak, a gondolkodónak is.

S így Prohászka tudós mivolta megértésének is kulcsa, mint minden nagy ember élete művének, maga Prohászka; az az egyszeri, soha többé vissza nem térő, kimeríthetetlen és elemezhetetlen valami, aminek neve és lényege Prohászka Ottokár. Prohászka a tudós és a több, mint tudós, Prohászka a látó és útmutató egy centrumba utal; és az a prohászka egyéniség. Kortársai számára élő alakjának minden szava és gesztusa, sőt hallgatása, egy-egy megnyilatkozás volt. Ma is ez az egyéniség, úgy, amint írásaiból élénk lép, egy egységes nagy reveláció. Nem egyes kijelentéseivel és fejtegetéseivel – egész mivoltával, egyéniségének élő egységével mutatja meg, hogyan kell nézni magunkat és másokat, nemzetünket és korunkat, természetet és szellemet, földet és eget, ha igazában látni akarunk.

„Van az emberiségnek egy régi éneke, – így kezdi Prohászka egyik első tudományos munkáját – mely bölcsődala és búcsúztatója is, mely nincs kottákra szedve, hanem a szív érzelmeiben hangzik; ez a dal az elvesztett paradicsomról szóló ének”.²⁵ Ma mintha veszendőbe menne annak az elvesztett paradicsomnak utolsó foszlánya is: a valósággal, az étellel való vonatkozásunk közvetlensége. Gépei között az ember maga is elgépesedik, elkülsőségesedik, eltömegesedik. Ebben a jelleme-, sőt jellege-vesztett, elbetegesedett és elmesterkélte világban Prohászka titáni alakja úgy jelenik meg, mint egy elsüllyedt régi erős világnak hazajáró lelke; és mintha vele újból életre kelne, mint az óceánból kiemelkedő Atlantis, az az elvesztett külön világ. Arcán, tekintetén, akcentusán, gesztusán a *homo divinus* hamvassága és mélysége, és felsőbbes, tősgyökeres életstílusával megtanítja ezt az elvetélt *homo faber*-t arra, ami tudományokon és filozófiákon, technikán és kultúrán túl végre is a legszükségesebb: harmóniában letöretlen énünkkel, harmóniában Istennel, emberrel és világgal, élni az emberhez méltó erős, szép és szent életet.

*

Ma inkább, mint valaha, van okunk magunkbaszállással és áhítattal fölnézni Prohászka székuláris alakjára és elgondolni előtte legnagyobb gondolatainkat, elővenni legszentebb fogadásunkat, megtartani legőszintébb lelkiismeret-vizsgálatunkat. Mert, csak valljuk meg, adósa maradtunk mi, mint annyi más nagyunknak, Prohászka nagyságának is. Megtapsoltuk tüneményes életét és meggyászoltuk hős halálát; és azután visszatértünk kicsinységünk kerékvágásaiba. Gyönyörködtünk abban a hajnalban, melynek neve Prohászka volt; de nem vállaltuk szülő éjtszakájának kínjait. Elragadtatással néztük sas-repülését; de nem nőtt szárnyunk, mikor hallottuk és olvastuk szavát. Elámultunk az új világon, melyet megnyitott; de nem léptünk be törvényébe.

Sőt a tömeg színtező pszichológiájával hovatovább nem is találtuk oly rendkívülinek ezt a világot; és amikor már belőle éltünk, úgy tettünk, mint azok a primitívek, kik nem tekintik kötelességüknek tisztelni a napot, mert hiszen az akkor szórja fényét, mikor úgyis világos van, hanem áldoznak a holdnak, mely a sötétnek világít... És amikor a tanításon és szemnyitáson túl közeledett felénk a nagy kötelezettség, amit az ő küldetése számunkra jelent, kezdtük elhárítani, azzal az ürüggyel is, hogy voltaképpen nem is az objektív

²⁵ ÖM 2,3.

tudományos igazság beszél itt, hanem egy fényes, de mégis csak szubjektív lélek szép délibábos álmvilága. Ezért kellett megmutatni, hogy Prohászka génuszának megbízó leveléről nem hiányzik az Akadémia, a tudomány hitelesítő pecsétje.

Nem áltatom én magamat. Olyan kornak megyünk elébe, mely a tudományt majd igen kevésre becsüli; mindenestre kevesebbre, mint mi és atyáink becsültük és áldoztunk érte. Az a különös vihar, mely e kor lelkét kavarja, hovatovább fölveri Minerva ligeteit is. De pillanatig sem kétséges, hogy ez a hullám sem fogja elsodorni a tudományosságot és hivatását: megvesztegethetetlen tárgyyszerűséggel keresni, elmélyíteni, virrasztani, őrizni, terjeszteni az értékvilágot, az igaznak, jónak, szépnek, szentnek örök országát; ha mindjárt szorosabb frigyre is kényszerül majd a konkrét valósággal és a teremtő génusszal, a XIX. századi tudományeszmény föntjelzett korrektívumának értelmében. S ebben az átmenetben új értékkel és új hivatottsággal ragyog föl Prohászka alakja. Gondolkodói étoszával és teljesítményével benne gyökerezik a múltban és a tudományosság hagyományos talajában, tudományfölötti látói génuszával és páthoszával pedig a jövőbe mutat, mint az Aquaeductus maximus-nak egy fejedelmi íve, hivatva termékenyebb jövőbe vezetni át a múltnak szellemi föladatait, eszményeit és erőit.

Az Akadémiának pedig nobile officiuma marad napi divatokon és hangulatokon túl az értékkála örök normája szerint odaállítani a nemzet elé az ő igazi értékeit. Nincs kétség benne, hogy Szent István hatalmas integrációs elgondolása szellemében szüksége, életszüksége a magyarnak a transzcendens világnak, a szellemi megújulás ősforrásának és az eszmények honának realitását sodró erővel föltárni ez előtt a metafizika ellen váltig tusakodó nép előtt s kitartó nemzetnevelő munkával és művészettel úgy a lelkébe gyökereztetni, hogy illúziók nélkül tudja számbavenni a maga adottságait és törhetetlen hittel szívósan merjen áldozni eszményeiért. Kétszeres szükség ez most, mikor történeti sorsunk és a mostani világfázis az erőnek és reménynek minden más forrását betemeti, illetőleg hívságosnak bizonyítja. Ebben a tekintetben, úgy gondolom, Széchenyi mellett első sorban Prohászka génusza az, melyet megillet ma és holnap és századokra a *praeceptor Hungariae* helye és hivatása.